

FRAGMENTY ČESKÉHO PŘEKLADU BÁSNĚ *FACECUS**

Michal Dragoun – Kateřina Voleková (Praha)

Fragments of a Czech Translation of the Poem *Facetus*

Abstract: The article deals with two incomplete handwritten copies of the poem *Facetus* with a Czech translation. The poem *Facetus*, or more specifically its version referred to as ‘Cum nihil utilius’ based on its incipit, probably originated in the 12th century; in the high Middle Ages, it was the second most widespread of moral lessons in verse. It was also used in school instruction, with which both copies are associated. The fragment of the National Museum Library I H b 179, most likely from the second decade of the 15th century, contains the beginning of the poem’s interpretation and a part of the text accompanied by a Latin explanation and Czech interlinear glosses on individual verses. This Czech version reveals a certain continuity with the tradition of Czech scientific terminology of St Vitus School and Bartholomew of Chlumec, called Claretus. The second copy is written on the front free endpaper of the manuscript of the National Library of the Czech Republic X F 19; it comes from the turn of the 15th century; it is an incomplete record of the beginning of the text of the poem, with the Latin and Czech versions alternating after individual words or short sections. The study further provides a transcription of both fragments and records the manuscript preservation of the Latin text of *Facetus*, excerpts from it and German translations in Czech libraries.

Keywords: *Facetus* – Latin medieval literature – Czech medieval literature – moral-educational texts – school texts

Katalogizace sbírky rukopisných zlomků Knihovny Národního muzea (dále KNM) přinesla v uplynulých letech jak popis fragmentů, které byly dříve vyčleněny do signaturních oddělení I A až I E a I G a byly z větší části již evidované a badatelsky využívané, tak i popis zlomků, jež doposud nijak zpracovány nebyly. Tato druhá skupina se označuje jako sbírka Adolfa Patery a Čeňka Zírta a obsahuje převážně (nikoliv však výlučně) zlomky sňaté z rukopisů a tisků v době působení těchto dvou muzejních knihovníků. Počtem rozsáhlý soubor (2329 katalogových záznamů) je uložen na signaturách I H, I I a I K.¹ Jeho charakter – obvykle jde o zlomky drobné a často silně poškozené – představoval hlavní důvod, proč zlomkům nebyla dříve věnována pozornost, přesto se však i v této sbírce podařilo objevit fragmenty, které již byly zasazeny do širšího kontextu a obohatily naše znalosti.² Tento příspěvek se bude věnovat básni *Facetus* (verzi „Cum nihil utilius“), jejíž fragment s komentářem a interlineárním českým překladem byl mezi muzejními zlomky objeven, jejímu dalšímu neúplnému

latinsko-českému opisu a v menší míře dochování textu v českých knihovnách.

Názvem *Facetus*³ je označována latinská báseň, dochovaná ve dvou variantách. Obě vznikly snad ve 12. století, i když nejstarší dochované rukopisy pocházejí až ze století následujícího. Méně rozšířená varianta s incipitem „Moribus et vita“ je označována také jako *Moretus*.⁴ Tvoří ji naučení o náležitém chování určená jednotlivým stavům, doplněná pasáží o umění milovat založenou na Ovidiově díle, přičemž je možné, že jejich spojení je až druhotné.

Varianta s incipitem „Cum nihil utilius“⁵ podává zejména pravidla chování v běžném životě a doporučuje pro různé životní situace především skromnost. Tato varianta obecně představuje vedle Pseudo-Catonových *Distich* ve vrcholném středověku nejrozšířenější soubor veršovaných morálních naučení, oba texty jsou často dochovány spolu a *Facetus* je v úvodu také označován jako doplněk Pseudo-Catonova díla. Obliba této verze se odrazila rovněž v překladech do národních jazyků, zvláště do němčiny, v níž

* Studie vznikla v rámci grantu GAČR 17-06326S „Tvůrčí opisování“: Sborníky Oldřicha Kříže z Telče († 1504).

¹ Katalogy uvedených sbírek: DRAGON – MAREK 2012; DRAGON 2017.

² Např. knihovni odkaz Martina z Třeboně, sign. I H b 22, srov. DRAGON 2012; zlomek *Parzivala*, sign. I H a 144, srov. DRAGON – BOK – CHLENCH – STOLZ 2015; protikatolická píseň, sign. I K 618, srov. DOLEŽALOVÁ 2018; zlomky české bible třetí redakce, sign. I K 132, srov. VOLEKOVÁ 2018.

³ Základní informaci podává SCHNELL 1980; česky JANOUŠEK et al. 2004, s. 239.

⁴ Edice CANTAVELLA 2013, s. 273–287; srov. dále WALTHER 1959, č. 11220 (zde i další literatura).

⁵ Srov. WALTHER 1959, č. 3692 (zde i další literatura); česky se zvláštním zřetelem k německým překladům ZATOČIL 1952. Rozsah a řazení jednotlivých dvojverší je v jednotlivých rukopisech často rozdílné, což představuje pro kritickou edici značný problém, jak konstatoval již SCHROEDER 1911, který vydal na s. 14–28 znění z rukopisu poloviny 13. století (Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha – UB Erfurt, Dep. Erf. CA. 4° 75) a doplněné verše posbírané v dalších rukopisech a inkunábuli. Vzhledem ke zminěné variabilitě u latinských textů znění rukopisů se Schroederovou edicí nesrovnáváme, u textů s českými překlady jsou v přílohách uvedena v aparátu dvojverší, jak je Schroeder uvádí v ortografii klasické latiny.

je registrována řada různých přepracování. Její autor (stejně jako u verze „Moribus et vita“) není znám, samotný text autora neuvádí, někdy se však objevuje v rubrikách nebo v komentářích, které bývají k dílu připojovány. R. Schnell eviduje atribuci jistému mistru Janovi, není to však varianta jediná a navíc asi označuje více osob stejného jména. V prologu k *Facetu* v rukopisu Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. Diez. B Sant. 4 je na fol. 30r uvedena jako jeho *causa efficiens* „magister Iohannes de Gallandia“, čímž je bezpochyby míněn Jan z Garlandie (kolem 1195 – kolem 1270), univerzitní mistr a básník, známý především svými gramatickými díly.⁶ Jiného Jana, cisterciáka, uvádí v předmluvě k *Facetu* text v rukopisu Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha – UB Erfurt, Dep. Erf. CA. 4° 287 („causa efficiens fuit quidam religiosus lector Cisterciensium nomine Iohannes“, celý text je zapsán na ff. 21r–37r)⁷ a také treboňský kodex uvedený níže. Blíže neurčeného mistra Petra, který dílo neoznačil svým jménem, ale pouze jako „Morale“, aby nebyl nařčen z domýšlivosti, jmenuje jako autora podle současného stavu poznání jen fragment ze sbírky KNM a literatura toto jméno pravděpodobně neregistruje.

Přestože obecně patří *Facetus* „Cum nihil utilius“ mezi nejrozšířenější morálně naučná díla, evidence jeho výskytu v provenienčních bohemikách a materiálu českých knihoven toto jeho postavení příliš nepotvrzuje.⁸ Následující soupis, řazený alfabetycky podle místa uložení, obsahuje jednak přehled o rukopisech, zlomcích a výpiscích z *Facetu* v českých knihovnách založený v první řadě na excerpci stávajících katalogů, jednak jeden rukopis uložený v zahraničí, který je však patrně dílem českého pisáře.

Latinský text

Lund, Universitetsbiblioteket, Medeltidshandskrift 64⁹
Rukopisná část dnešního sborníku byla napsána patrně v Lipsku, podle kolofónů v roce 1470. Autoři popisu interpretují místní určení s otazníkem jako Českou Lípu, což je nejspíše chybné, s českým prostředím ale lze spojit pisáře a studenta (asi tamní univerzity), který je na fol. 4vb uveden jako „per studiosum M. pellificis de Cadana“, na fol. 9ra „M. Cadanensis“, fol. 12v „per M. Cadanensem“ (?), částečně oříznuto). *Facetus* je zde zapsán na fol. 12r–12v a označen jako „Ortulus florum“.

Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, N XVII¹⁰

Kodex nejspíše představuje nejstarší (alespoň dosud známý) bohemikální opis básně *Facetus*. Rukopis vznikl ve druhé polovině 14. století z částí psaných různými písaři a obsahujících různé filigrány. Vlastnická poznámka z druhé poloviny 14. století na fol. 2r uvádí, že v té době byl majetkem břevnovského kláštera. První část (ff. 2–17) opsal Stanislav z Českého Brodu, zčásti v johanitském klášteře na Malé Straně; v kolofónu na fol. 14r je uvedeno „per manus Stanislav percunctanti in pede pontis ad beatam virginem ad magistrum Vilhelmum Strakonicensem“. K Vilémově osobě se nepodařilo najít další informace – nalezené zmínky o strakonické johanitské komendě ve třetí čtvrtině 14. století žádného Viléma neuvádějí, 2. srpna 1361 ale byl „Vilhelmus, rector scholarum de Strakonicz“ prezentován ke kostelu v Libošovicích.¹¹ Osoba tohoto jména se neobjevuje ani v univerzitních pramenech, pokud by „magister“ označovalo univerzitní titul. Podobný typ filigránu této části kodexu (vidle, resp. trojzubec) uvádí pouze Briquet¹² pod č. 15981 (doložen 1359–1373). Filigrány se dostatečně přesně nepodařilo identifikovat ani v části z ff. 18–37, k dataci do intervalu 1343–1371 zde pomáhá tabulka s komputistickými údaji pro tyto roky na fol. 37r. Třetí část tvořená dvěma složkami z devíti a jednou z deseti dvojlistů zahrnuje ff. 38–93 a obsahuje mj. *Facetus*, který na ff. 53v–63r zapsal blíže neznámý Mikuláš. V této části jsou zastoupena především díla využívaná při výuce a rovněž *Facetus* je psán v obvyklé „školní“ úpravě: mezi jednotlivými verši jsou ponechávány mezery pro výkladové nebo překladové glosy, stejně jako široké okraje pro komentář. Kromě některých latinských ekvivalentů byl česky doplněn pouze na fol. 56r interlineární překlad verše „Quid sis, quid fueris, quid eris semper mediteris“: „Co byl by, co by byl, co by byl,¹³ vždy rozmýšlej (*rozmyslye* rkp.) se“, a dále čtyři jednotlivé glosy na fol. 57v („privingnus – pastorek“, „mereris – zaslúžíš“, „confer – daj“, „offare – omáčetí“). Kromě latinských nebo českých ekvivalentů jsou mezi řádky nebo in margine připsovány další verše, které dokumentují způsob, jak se jádro díla postupnými přípisky a následnými opisy proměňovalo a obohacovalo. Text *Facetu* je v rubrice a kolofónu „Explicit Morale per manus Nycolay“ označen stejně jako na muzejním fragmentu. Jedním z filigránů této části je hruška, evidované blízké typy ale nejsou datovány přesně, jde o WZIS DE0510-CodIII12_165_81

⁶ Katalogový záznam rukopisu WINTER 1986, s. 18–22, zejm. s. 19. Mezi Janovými díly *Facetus* uvádí i GLORIEUX 1971, č. 235ad, s. 214. Další rukopisy (a odmítnutí názoru o autorství Jana z Garlandie) uvádí SCHROEDER 1911, s. 8–9.

⁷ SCHUM 1887, s. 527. K dalším výskytům jména Jan (nebo Jan Facetus) SCHROEDER 1911, s. 9.

⁸ Rukopisné dochování nebylo obecně zpracováno, hojně jsou ale různé jazykově německé verze, srov. SCHNELL 1980. Stejně tak chybí podklady pro srovnání s díly podobného zaměření v českých knihovnách, zde jsou ale Pseudo-Catonova *Disticha* podstatně častější: např. TRUHLAŘ 1906, s. 427, uvádí v rejstříku pět rukopisů, PODLAHA 1922, s. 600, šest latinských a jeden český (k nimž je ale zařazen i tzv. „Novus Cato“).

⁹ Popis a digitální kopie Alvin, konkrétně <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-13279> [cit. 31. 12. 2019].

¹⁰ PODLAHA 1922, č. 1541, s. 388–390.

¹¹ TINGL 1867, s. 159, dále se ale v konfirmačních knihách nevyskytuje; další zpráva ke kostelu v Libošovicích se vztahuje k roku 1380 a uvádí rezignaci jistého Jana.

¹² Zde a dále zkráceně citované sbírky filigránů: Briquet = Briquet Online; Piccard = Piccard Online. Bestand J 340, Wasserzeichensammlung Piccard; WZIS = Wasserzeichen-Informationssystem; WZMA = Wasserzeichen des Mittelalters.

¹³ Český glosátor poněkud bojoval s převodem latinských konjunktivů ve vedlejší větě a jazykovými možnostmi staré češtiny. Tvary latinského konjunktivu přezenta *sis*, konjunktivu perfekta *fueris* a indikativu futura *eris* téhož slovesa *esse* převedl do češtiny shodným slovesným tvarem složeným z *l*-ového participia *byl* slovesa *býti* a kondicionálového auxiliáru *by*. Český kondicionál *byl by* měl tak zde vyjádřit tři odlišné časové relace – jak současnost, tak předčasnost a následnost. Těchto omezených jazykových prostředků češtiny si byl glosátor bezpochyby vědom a snažil se různý význam českého kondicionálu vyjádřit alespoň odlišným slovosledem, srov. první *byl by* a druhé a třetí *by byl*.

(druhá polovina 14. století); WZMA AT2000-170_59 (čtvrtá čtvrtina 14. století) a WZMA AT5000-774_18 (konec 14. století) – kontext filigránů v rakouských rukopisech podle popisů¹⁴ ale naznačuje spíše užití papíru s tímto vodoznakem v 60. letech nebo na začátku 70. let 14. století. Druhý filigrán, dvojicí kruhů, se nepodařilo identifikovat dostatečně přesně. Další část rukopisu obsahuje v pěti složkách kázání (tato část má na začátcích složek uprostřed dole řadu kustodů I–V), na konci s doplněnými dalšími texty, mezi nimiž je in margine na fol. 139v poznámka datovaná rokem 1375. Nejbližší filigrány této části, např. WZIS DE9090-PO-161588, jsou doloženy k roku 1366, vodoznak v rukopisu s nimi ale jistě není totožný. Závěrečná část s českými texty paleograficky náleží nejspíše stejné době jako zbytek rukopisu, tedy třetí čtvrtině 14. století.¹⁵

Praha, KNM, 1 D a 2/24–27¹⁶

Čtyři dvojlisty pergamenového rukopisu o rozměrech cca 15,5 × 12 cm s přesně neurčenými fragmenty textu, který je na jednotlivých zlomcích více či méně zašpiněný. Podle materiálu a písma (gothica libraria) pochází ze 14. století.

Praha, Národní knihovna České republiky, VII C 20¹⁷

Samotný rukopis byl napsán v Mělníku roku 1454 písařem Prokopem z Kutné Hory. Jako obal poslední složky jsou použity dva neúplné dvojlisty pergamenového rukopisu z přelomu 14. a 15. století s fragmenty *Facetu*.

Praha, Národní knihovna České republiky, Teplá MS. b 19¹⁸
Konvolut různých děl pochází převážně z 12.–13. století, *Facetus* na konci rukopisu na pp. 137–147 (které mají také samostatnou paginaci 1–11) byl napsán podle písma nejspíše v první třetině 15. století. V 15. století ale byl kodex ještě majetkem kláštera v Oberaltaichu, v Čechách je doložen až v roce 1639 signaturou knihovny kláštera v Teplé.

Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, A 4¹⁹
Opis *Facetu* na ff. 67r–73v dokončil Kříž z Telče,²⁰ písař většiny rukopisu, v době svých studií v koleji krále Václava pražské univerzity v roce 1459 a text je v kolofónu označen jako „Morale“, podobně jako v rukopisu kapitulním (fol. 73v: „Explicit Morale per manus Crucis de Telcz, scriptum in collegio regis Wenceslai Prage anno 1459“). Rukopis neobsahuje komentář, pouze na začátku mimo textové zrcadlo Kříž

o něco později připsal „Incipit autor moralis. Efficiens causa fuit quidam lector ordinis Cisterciensis nomine Iohannes, quem composuit et“. Text obsahuje řadu Křížových vpisků, doplňků a oprav, podle různých barev inkoustu připisovaných ve více fázích, interlineárně jsou na ff. 68r, 68v, 69r, 70r, 70v, 73v rovněž české glosy v rozsahu jednotlivých slov: „usque – do skončení“, „opimam – šlechtnosti“, „nutibus – krňavýma,²¹ mhúravýma (*krnyawim mhurawymi* rkp.) očima“, „privignus – pastorek“,²² „scurris – hercóm“, „liguris – lížeš“, „offare – smáčeti“, „usque – vežde“, „laudes – chval“, „perhibetur – usvědčen bude“. Alespoň část úprav jistě pochází z Křížovy práce s dalším exemplářem textu, kromě rozsahu některých doplňků tomu nasvědčuje marginální, nakonec škrtnuté znění uvedené slovy „alii sic:“ na fol. 68r. Pořadí velkého počtu dvojverší je oproti edici odlišné, některá jsou zapsána dvakrát, jiná naopak edice neuvádí²³ – výsledkem je tedy nejspíše atypické znění, což ale může potvrdit pouze komplexní výzkum textové tradice díla. *Facetus* je opsán v sousedství dalších přísloví, veršů a školských skladeb; Kříž si tento rukopis v roce 1478 přinesl do třeboňského kláštera, v jehož knihovně zůstal až do zrušení na konci 18. století.

Latinská excerpta

Identifikovat výpisky z *Facetu* je obtížné, některé jeho rady jistě kolovaly i samostatně a v jednotlivých opisech do něj mohla být doplňována tematicky vhodná, i když původně samostatná dvojverší.²⁴ Většina katalogů velkých českých sbírek krátká veršovaná naučení eviduje v lepším případě souborně a *Facetus* nezmiňuje, ani když se objeví v rubrikách (a ani taková zmínka samozřejmě nezaručuje, že z něj výpisky opravdu pocházejí). S českým prostředím souvisí sborník lékařských a dalších děl Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5512,²⁵ jehož většina vznikla v roce 1436 a napsal ji ve Vratislavi probošt roudnické augustiniánské kanonie Matěj Vrabc. Na zadním přidešti obsahuje mj. protiženské verše označené v katalogu jako „Versus Faceti contra mulieres“, v nichž ale z *Facetu* pochází nejspíše jen první dvojverší „Hec tria subvertunt sensum: affectio rerum, multus thesaurus et stultus amor mulierum.“²⁶

V již zmíněném rukopisu SOA Třeboň, fond Rukopisy Třeboň, A 4²⁷ Kříž z Telče na ff. 17v–18r vypsál (mezi rozsáhlejší soubor excerpt z dalších veršovaných děl) 24 veršů,

¹⁴ Mittelalterliche Handschriften in Österreich: Göttweig, Benediktinerstift, Cod. 170 (rot) / 189 (schwarz) – http://manuscripta.at/m1/hs_detail.php?ID=36881 a Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift, Cod. 774 – http://manuscripta.at/m1/hs_detail.php?ID=996 [cit. 27. 4. 2019].

¹⁵ Editor jednoho z těchto textů datuje opis do druhé poloviny 14. století, asi do let 1375–1395, srov. PATERA 1884, zde s. 511; počáteční text na ff. 145r–149v tvoří dosud neregistrovaná úvodní část staročeského *Života Krista Pána*.

¹⁶ BROM et al. 2016, č. 934–937, s. 46–47.

¹⁷ TRUHLÁŘ 1905, č. 1263, s. 487.

¹⁸ HOFFMANN 1999, č. 440, s. 356–360.

¹⁹ WEBER 1958, s. 29–63.

²⁰ K němu naposledy DOLEŽALOVÁ – DRAGOUN 2020, k tomuto rukopisu s. 26–27, 35.

²¹ Jedná se o nejstarší doklad na adjektivum *krňavý*, přímhouřený, přivřený, které jinak známe až z pramenů po roce 1500.

²² Stejný český překlad nacházíme v kapitulním rukopise N XVII.

²³ Za bližší informace o opisu děkujeme Lucii Doležalové.

²⁴ Verš blízký začátku samotného textu a některé jeho rukopisné výskyty eviduje např. WALTHER 1959, č. 3690.

²⁵ Österreichische Nationalbibliothek, konkrétně <http://data.onb.ac.at/rec/AC13959165> [cit. 24. 2. 2019].

²⁶ SCHROEDER 1911, č. 180, s. 27.

²⁷ WEBER 1958, zejm. s. 32.

označených „Excerpta versuum Faceti“, v tomto případě jde o výpisky z jeho verze „Moribus et vita“.²⁸

Z téže verze pocházejí také výpisky ve sborníku 15. století Praha, Národní knihovna České republiky, XI C 4. Jeho obsahem jsou kázání, texty pro potřebu kněze, latinsko-české slovníky a další, mezi nimiž je na ff. 153r–155r soubor výpisků z různých veršovaných děl. „Facetus“ je jako zdroj uveden u šestnácti veršů, z nichž 14 pochází z verze „Moribus et vita“, dva nebyly nalezeny.²⁹

Německé překlady

Brno, Moravská zemská knihovna, RKP-0048.042 (dříve citováno jako Rkp. 84)³⁰

Sborník německých textů je složen ze čtyř původně samostatných částí z doby kolem poloviny 15. století. Dvě z nich jsou datovány, závěrečná, která zahrnuje pp. 545–576 (ff. 273–288) a obsahuje smíšenou verzi překladu Pseudo-Catonových *Distich* a *Facetu*, byla opsána v roce 1452; jejím písařem byl „Caspar Meissener im Newenzol“ (= Neusohl, Banská Bystrica).

Praha, KNM, X C 59³¹

Pergamenový dvojlístek obsahuje část textu, který pochází ze středověchodoněmecké jazykové oblasti (Slezsko?) a náleží k hlavní variantě německého zpracování *Facetu*. Jeho původ není znám, v Čechách je doložen až ve sbírce O. Kruliše-Randy ve 20. století.

Latinský text s českým překladem

Praha, KNM, I H b 179³²

Jde o papírový dvojlístek z kvartového rukopisu (rozměry listu 22 × 15,5 cm), který byl vnějším dvojlístkem složky – uprostřed spodního okraje posledního listu je dochován kustod „V^{us}“, což zároveň dokládá, že šlo o součást rozsáhlejšího rukopisu s více texty. Text je psán v zrcadle 16,5 × 11,5 cm, 28–31 řádků na stránce, a okraje zrcadla i linkování byly připraveny inkoustem. Psala jej jedna bastarda, která nezachovává v celém textu shodné tvary liter (nejvýraznější u „a“, kde je používána jak jednobříšková, tak dvojbříšková forma, a „l“, kde se méně objevuje dílek zakončený smyčkou, častější je trojúhelníkové zakončení, které je někdy přítomné rovněž u „h“). Interlineární glosy jsou psány písmem menšího modulu, protože byly obvykle delší než latinský text a v některých případech byly do vymezeného prostoru psány zčásti ve dvou řádcích nad sebou. Na začátku zápisu je rubrikována iniciála D o výšce dvou řádků textu, červeně jsou dále protrhávány některé části textu (převážně verše), znaky

pro paragraf a označení veršů a dále majuskuly. Na dvojlístku se dochoval filigrán, zvon, který je ale mírně poškozen natržením zlomku a jeho spodní část přes písmo není zřetelná. Podle tvaru závěsu a odhadnutých rozměrů se mu blíží varianty Piccard, č. 40520 (doložená k roku 1414) a 40523 (1415). Podle něj je možné fragment datovat do první třetiny 15. století, snad do jeho druhého desetiletí.³³ List byl v první třetině 16. století po otočení o 90 stupňů druhotně použit v Kutné Hoře jako obal úřední knihy (rejstříku?) o rozměrech cca 31,5 × 10 cm, s níž souvisí označení „Hoppy Fraty 1529“ v horní polovině vnější strany dvojlístku a také jeho poškození. Fol. 1 je v celé šířce vodorovně roztrženo, list je dále částečně natržen v místě bývalého středu složky a mírně potrhán i na okrajích. Úseky textu na třech řádcích na fol. 1r (řádky 16–18) a jednoho až dvou řádků na fol. 2 (řádky 18–19, resp. 17) nejsou kvůli vydrolení papíru dochovány. Na horním okraji fol. 1r je zapsán údaj o darování zlomku do KNM zásluhou kutnohorského archiváře Petra Veselského:³⁴ „Bylo obálkou na knížce horní, kdež zanešeny jsou propůjčky vortu od perkmistra Janatkům (Janatkám?) v Rabštejně, Fratích a Šmitně v Hoře Kutné z roku 1529. Nalezeno dne 11. března 1876. Petr M. Veselský.“

Zlomek obsahuje na fol. 1 počátek komentáře k básni *Facetus* a její neúplný první verš, na fol. 2 její zlomek s latinským výkladem a interlineárním českým překladem. Komentář je uvozen citátem Sir XLV,1 „Dilectus Deo et hominibus, cuius memoria in benedictione est“, podle něhož mravy a náležitě chování vedou k tomu, aby se člověk líbil jak ostatním lidem, tak Bohu a aby jeho památka byla požehnaná. Následuje výklad čtyř příčin každého literárního díla (causa efficiens, materialis, formalis, finalis). Komentátor píše, že se chce věnovat výkladu textu a mravů, nikoli gramatiky, případně text opravit – samotný autor, mistr Petr, jej napsal řádně, avšak pokazili ho další písaři.

Hlavní text se skládá, podobně jako u jiných středověkých učebnic určených učitelům, z několika segmentů. Samotný výklad básně postupuje po jednotlivých dvojverších. Je uvozen incipitem prvního z veršů, po němž je stručně představen obsah daného dvojverší, nezřídka s citací jiných veršů autorit s podobným poselstvím. Poté následuje část signalizovaná slovem *littera*, v níž je první verš z *Facetu* převeden do normálního slovosledu. Tento úsek bývá různě rozsáhlý v závislosti na pořadí latinských slov ve verši. Uvedená slova jsou většinou doplněna českým překladem. Na závěr jednotlivých odstavců je na čtyřech řádcích zapsáno úplné znění latinského dvojverší a nad ním český překlad. Překlad dvojverší postupuje po jednotlivých slovech, takže v některých verších působí kostrbatě (např. překlad „non“/„ne“ oddělený od samotného slovesa a spojený s ním jen pomocí

²⁸ Verše podle CANTAVELLA 2013: 9–10, 53–54, 57–60, 85–88, 127–128, 387–390 (zčásti odlišné), 423–428.

²⁹ Základní popis TRUHLÁŘ 1906, č. 2029, s. 134–135, širší uvádí Manuscriptorium, konkrétně: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XI_C_4_1XGZ9MC-cs. Verše podle CANTAVELLA 2013: na fol. 153v 373–374 a dva neurčené, na fol. 154r 153–154, 169–172, 297–298, 301–302, na fol. 155r 421–422.

³⁰ Handschriftencensus, konkrétně <http://www.handschriftencensus.de/7332> [cit. 23. 2. 2019], zde další literatura.

³¹ DRAGON 2011, č. 18, s. 76; Handschriftencensus, konkrétně <http://handschriftencensus.de/23263> [cit. 23. 2. 2019].

³² Popis DRAGON – MAREK 2012, č. 792, s. 227–228.

³³ V době přípravy katalogu zlomků bylo k dispozici méně srovnávacího materiálu, filigrán je v něm určen podle BRIQUET 1923 jako varianta Cloche, č. 4053 (1400–1426) a zlomek datován do první poloviny 15. století.

³⁴ K němu HOFFMANNOVÁ – PRAŽÁKOVÁ 2000, s. 688.

Obř. 1. Zlomok básně *Facetus* s výkladem a interlineárním českým překladem. Praha, Knihovna Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 1 H b 179, ff. 2v (vlevo) a 1r (vpravo). Foto: Zdeněk Mužík.

odkazovacího znaménka), latinské „-que“ není překládáno a má nadepsáno pouze latinské vysvětlení „pro: et“. Na fol. 2 je dochováno pět úplných dvojverší včetně výkladu a na začátku a konci je u dalších dvou dvojverší výklad nebo text básně neúplný.³⁵ Celkový charakter dochovaného úseku odpovídá záznamům děl užívaných jako pomůcky při výuce, mírně odlišný je pouze vzhled: zatímco obvyklé je zapisování interlineárních glos menším písmem a obtékání textu komentářem, na muzejním zlomku bylo linkované zrcadlo připraveno pro básně i komentář.

Český text je zapsán mladším spřezkovým pravopisem, v němž jsou pečlivě rozlišovány hlásky *z* (psáno grafěmem *z*) a *ž* (psáno spřezkou *zz*), zatímco pro hlásky *s* a *š* jsou střídavě užívány litery *s*, *f* i spřezka *ff*. Pro hlásku *ř* užívá písař spřezku *rf*, s níž se setkáváme spíše v starších textech, v textech z 15. století již převažuje spřezka *rz*. Pro zápis vokálů *i* a *y* neuzívá jotu, ale pouze ypsilon. Kvantita vokálů není na dochovaném zlomku značena vůbec. Na hláskoslovné rovině se setkáváme s jistými archaickými prvky, jako je zachování *ě* v krátkých slabikách (*čěstě* 2r, *smáčěti* 2v),

souhlásková skupina *šč* před změnou v *šl* (*ščedr*), či skupina *čs* před změnou v *c* (*čstí*), proto respektujeme i zápis původní slabiky *-ne-* (*naplňených*, zapsáno jako „naplne-nych“). Naopak progresivnější je změna *ó* v *uo* (*stuol*), ta se však již objevuje často i v některých textech 14. století. Zápis je poměrně pečlivý, písař však (snad kvůli omezenému místu) dvakrát u nadepsaných slov vynechal několik písmen („neprsyodnass“ místo *neprípodobnáš*, „pusty“ místo *pustiti*). Proto můžeme uvažovat o tom, že u adjektiva *okúsaný* ve spojení *kusy okúsané* za latinské *frusta remorsa*, které ve staré češtině nemáme jinde doloženo, písaři vypadlo písmeno *t* a že bychom slovo měli číst jako *otkúsané*.

V českém překladu básně *Facetus* rezonuje znalost lexicografického díla mistra Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret, jak ukazují některá jeho charakteristická slova.³⁶ Nejvýraznějším z nich je užití výrazu *nravořekna*. Jedná se o Klaretův termín pro mravouku známý z latinsko-českého veršovaného slovníku *Vokabulář gramatický* („ethica sit nravořekna“ KlarVokF 374), jenž pochází nejspíše z počátku padesátých let 14. století a obsahuje terminologii sedmera

³⁵ Přepis zlomku je připojen jako příloha 1.

³⁶ V dalším textu citujeme jednotlivé rukopisy Klaretových slovníků zkratkou užívanou ve STAROČESKÉM SLOVNÍKU 1968 a veršem edice FLAJŠHANS 1926.

svobodných umění a vedlejších disciplín.³⁷ V mladším, rozsáhlejším a rozšířenějším latinsko-českém slovníku *Glosári* z počátku šedesátých let už Klaret užil pro latinské *ethica* jiný neologismus *pravona* („ethica pravona“ KlarGlosB 1630).³⁸ Latinsko-české veršované slovníky vznikly ve školním prostředí, byly určeny pro studenty svatovítské školy, aby jim ulehčily přípravu na univerzitní studium. Překlad latinského slova *ethica* v muzejním zlomku *Facetu* ukazuje na problém, jak Klaretovy české termíny chápat z hlediska slovního druhu. U některých pojmenování jednotlivých umění z rukopisných zápisů, které neznačí kvantitu vokálů, není totiž jasné, zda se jedná o substantivizované adjektivum nebo substantivum („theologia bohomluvná/bohomluvná“ KlarVokF 325, „phisica přirozená/přirozena“ KlarVokF 303, „musica vodohlasná/vodohlasna“ KlarVokF 220). Václav Flajšhans, editor Klaretových slovníků, i autoři příslušných hesel v historických slovnících staré češtiny³⁹ volili podobu s krátkým *-a* na konci, chápali tedy tyto výrazy substantivně podle jiných prokazatelných substantivních názvů v kontextu (např. „astrologia hvězdářství“ KlarVokF 254, „medicina lék“ KlarVokF 345, „alchimia čistárstvo“ KlarVokF 440). Písař muzejního zlomku však ve slově zaznamenal prokazatelně adjektivní koncovku pro lokál singuláru feminina, nejprve v podobě *-iej*, kterou Jan Gebauer označuje jako archaickou, vyskytující se v jazyce starším („wnrawno-rzyeknyey“, tj. v *nrawnořekniej*);⁴⁰ následně bylo písmeno *y* po grafému *n* podtečkováno a škrtnuto, a proto výsledný zápis „wnrawnorzyekney“ transkribujeme jako v *nrawnořeknej*, s nástupnickou koncovkou *-ěj*. Jedná se o jedinečný doklad, že Klaretovy termíny mohly být interpretovány soudobými uživateli jako adjektiva. I další formální prvky tohoto filozofického termínu si zaslouží komentář: Jotaci *-ye-* v kořeni *-řek-* hodnotíme jako nepůvodní, a proto nenáležité, vznikla zřejmě analogií ke slovu *řěč* či k jinému Klaretovu termínu *řěčinrav*, „tropologický výklad smyslu biblického textu“ (KlarVokF 331).

Dalším slovem z Klaretových slovníků je činitelské jméno *těkačka* „posel“ (srov. „lator těkačka“ KlarBohE 755, KlarGlosA 986), zde však v posunutém významu „tulák, vagant, kdo se toulá po hostinách“ za latinské *scurra*. Český překlad básně *Facetus* z muzejního zlomku tedy prozrazuje jistou návaznost na tradici českého odborného názvosloví svatovítské školy a mistra Klareta.

Praha, Národní knihovna České republiky, X F 19⁴¹

Samotný rukopis pochází z přelomu 14. a 15. století a obsahuje jediné dílo, *De modis significandi sive grammatica speculativa* Tomáše z Erfurtu doplněné komentářem. Jako obal celého rukopisu, tvořící jednu předsádku vpředu a vzadu, byl použit papírový list s připraveným zrcadlem o rozměrech cca 17 × 12,5 cm a širším vnějším sloupcem pro komentář (plánováno tedy bylo přeložení listu a jeho užití

v kodexu kvartového formátu). Na listu je dochován filigrán, a přestože je jeho střední část skryta v dnešní vazbě, lze podle typického zakončení identifikovat typ volské hlavy s kolem na jednoduché tyči, jemuž je rozměrově blízký typ Piccard, č. 64698, doložený k roku 1400. Přibližně ve stejné době byl napsán i samotný rukopis – v jedné z jeho složek je filigrán s motivem volské hlavy s hvězdou na jednoduché tyči, blízký typ Piccard, č. 66994 (doložen v Praze 1399), na prázdných listech v jeho závěru koruna, jíž jsou nejbližší varianty doložené v letech 1399–1402 (Piccard, č. 50766, 50768, 50769, 50771); další filigrány (jiné typy volských hlav, zvon) nebyly přesně určeny. Datace jednotlivých částí sama o sobě nevyovídá o době svázání kodexu, ale měkká pergamenová vazba zpevněná koženým proužkem se také objevuje na nevypravených, studijních rukopisech, často spojených s prostředím pražské univerzity, od poslední třetiny 14. století.

Rukopis má na straně verso zadní předsádky rukou 15. století záznam „Liber de domo Nacionis“, na přední desce je zapsána mj. středověká signatura „I 14“. V druhém abecedariu pozdějšího katalogu koleje Národa českého je tato signatura přeskočena, kniha tedy při jeho vytvoření v 50. letech 15. století nebyla na svém místě – ostatně i samotná formulace nasvědčuje spíše poznamenání předchozího vlastníka než aktuálního stavu. Obsahově ovšem do oddělení I věnovaného gramatice a komentářům zapadá.⁴² Na předním přidešti je rukou 15. století uvedena škrtnutá cena svazku „6 grossi“. Kromě toho je na přední desce zapsáno písmeno „Z“ a číslice „115“, jejich případné spojení s určitou knihovnou zůstává neznámé, k novověkému uložení v klementinské koleji se vztahuje signatura na hřbetě „Y.I.2 37“, která se opakuje i na štítku s obsahem rukopisu rukou druhé poloviny 18. století na předním přidešti.

Na přední předsádce je zapsán text označený v katalogu jako školní překladatelské cvičení, pod nímž se skrývá opis úvodu básně *Facetus* s českým překladem. Kontinuální zápis v rozsahu necelých 22 řádků je členěný pouze obvyklými zkratkami užívanými pro značení veršů. Text je psán zběžnou gotickou kurzívou v horní části zrcadla, které s drobnými výhradami respektuje, což již neplatí o různých dalších zkouškách pera. Jednotlivá slova jsou ihned doplněna českým ekvivalentem, méně časté jsou překlady delších spojení. Slova jsou opsána v pořadí odpovídajícím běžnému českému slovosledu. Některé úseky textu *Facetu* nejsou v Schroederově edici uvedeny; opis z komentované předlohy kromě vysvětlujících poznámek naznačuje poznámka na horním okraji předsádky „Cum nichil utilius necessario sit tibi commentum cum per verbum, quia“, zapsaná jinou rukou. Analogické muzejnímu zlomku je i doplňování částí textu uvozené slovem „supple“ pro jeho větší srozumitelnost, uvádění variantních překladů a vysvětlivek („hlaholu, točisto řeči“) a je pravděpodobné, že opis byl zhotoven ze

³⁷ MICHÁLEK 1989, s. 14.

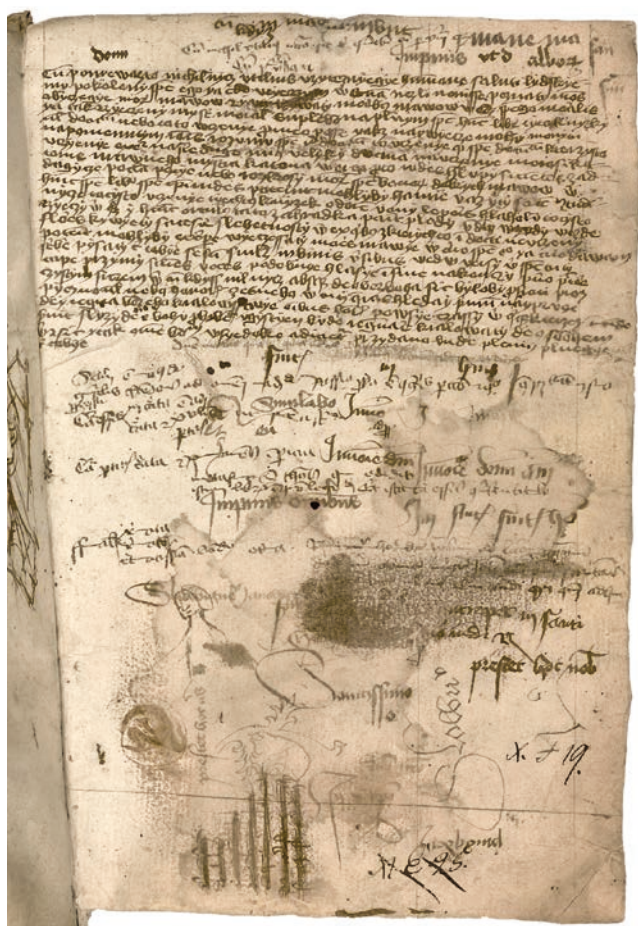
³⁸ Srov. STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968–2008, s.v. nrawnořekna, pravona.

³⁹ GEBAUER 1903; GEBAUER 1916; STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968–2008; Elektronický slovník staré češtiny, s.v.

⁴⁰ GEBAUER 1896, s. 544.

⁴¹ TRUHLÁŘ 1906, č. 1945, s. 92–93.

⁴² SILAGIOVÁ – ŠMAHEL 2015, srov. s. 144 (edice příslušné části katalogu) a s. LXXII (obsahové rozdělení).

Obř. 2. Opis počátku básně *Facetus* s českými glosami. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 19, přední předsádka recto. Foto: AiP Beroun.

vzoru, který obsahoval české glosy interlineárně. Počátky jednotlivých veršů jsou označeny obvyklou zkratkou pro „versus“.⁴³ Jako autor je v komentáři uveden „Moralis“, resp. „mistr Moral“. Opis je psán zběžně, s velkým množstvím nepřesností a chyb. V české části textu se setkáme s některými prvky mluvenosti (zjednodušení *ij* v *i*: „přimi“; zjednodušení souhláskové skupiny: „srcem“) a morfologickými novotvary (infinitiv „vyčestí“ místo „vyčesnutí“).

Nakolik si byly verze muzejního zlomku a úseku v rukopisu NK podobné, není možné určit – jejich společnou částí je pouze neúplný první latinský verš. Určité odlišnosti mohou být dané způsobem zápisu – souvislý text v X F 19 přeskupuje slova jak v rámci jednotlivých veršů, tak i dvojverší, zatímco muzejní fragment respektuje původní latinský text. Přeskupení částí veršů podle logického řazení mohlo

následovat značení jednotlivých slov v předloze čísly, které je ve středověkých školních textech časté. Obě verze doplňují k veršům oslovení čtenáře „tu – ty“, příbuzné je také užívání termínu „documentum“ v komentáři, resp. ve vysvětlovacích poznámkách.

Části českého překladu naznačují, že *Facetus* „Cum nihil utilius“ byl v českých rukopisech rozšířenější, než se podle dosavadních soupisů a přehledu kodexů české provenience zdá, a že byl používán jako relativně častá školní pomůcka. Důvodem ovšem může být i způsob katalogizace některých sbírek; detailnější popis kodexů by mohl přinést (a patrně také časem přinese) rozšíření počtu kodexů, které *Facetus* obsahují (dílo může být v rukopisech označováno i jiným titulem a bez uvedení incipitu v katalogích je tak prakticky neobjevitelné).

Nově nalezené zlomky s českým překladem zapadají do jedné ze dvou hlavních skupin využití díla jako školského textu. V této oblasti vůdčí roli (i podle množství dochovaných kodexů) hrála Pseudo-Catonova *Disticha* a *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei, každé obsahově jinak zaměřené;⁴⁴ *Facetus* patřil ke skladbám užívaným v menším rozsahu, podobně jako např. *Antigameratus* Frowina z Krakova nebo některé texty Jana z Garlandie.⁴⁵ Druhou skupinu mohly tvořit rukopisy, jejichž uživatelé text používali jako alespoň teoretický návod a zdroj ponaučení – toto vymezení je na základě dochovaného materiálu hypotetické, ale odpovídaly by mu rukopisy menších rozměrů s textem psaným bez prostoru pro doplňování glos; dva dochované zlomky jsou ale dochovány bez rukopisného a provenienčního kontextu, který by tuto hypotézu mohl potvrdit.

Přílohy

Text obou příloh byl přepsán podle pravidel pro transkripci latinských literárních textů,⁴⁶ české pasáže podle obecně uznávaných pravidel pro transkripci staročeských textů.⁴⁷ Způsob reprodukce interlineárního českého překladu a jeho latinské předlohy v příloze 1 graficky odpovídá členění jednotlivých řádků textu na zlomku. V příloze 2 je text členěn podle jednotlivých veršů, tak jak jsou v textu obvyklými zkratkami označovány.

Nedochované části textu jsou označeny trojtečkou ve špičatých závorkách <...>, nedochované, ale pravděpodobné části jsou doplněny ve špičatých závorkách <>, části omylem vynechané jsou uvedeny v hranatých závorkách []. Znění rukopisu v přílohách emendované je za příslušným slovem psáno v kulaté závorce (). Opravy provedené samotným písařem nejsou v poznámkách evidovány.

⁴³ Přepis je připojen jako příloha 2.

⁴⁴ K dochování *Distich* ve dvou největších pražských knihovnách srov. pozn. 8; ve stejných knihovnách je evidováno sedm kodexů, resp. dva kodexy s *Doctrinale* (TRUHLÁŘ 1906, s. 492; PODLAHA 1922, s. 587).

⁴⁵ Např. jeho *Comutus* je v některých rukopisech také dochován s interlineárními českými glosami, dokládajícími jeho školní využití, srov. VOLEKOVÁ 2015, s. 46–52.

⁴⁶ Zásady Bohumila Ryby Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů nebyly publikovány v tištěné podobě, výtah zásadních částí uvádějí HAVEL – KRMIČKOVÁ 2014, s. 89–93; online <http://is.muni.cz/el/1421/jaro2011/PV2B62/um/Ryba.pdf> [cit. 24. 2. 2019].

⁴⁷ DAÑHELKA 1985; DAÑHELKA 1957; DAÑHELKA 1963.

Příloha 1

KNM, 1 H b 179, ff. 1r–2v

(1r) Dilectus Deo et hominibus, cuius memoria in benedictione est.⁴⁸ Ista propositio scripta pro commendatione huius libri scribitur in libris Sapiencie. In qua propositione tria innuuntur, scilicet quod homo sciens mores placet Deo, sicut patet: iustus est morosus et iustus placet Deo, ergo morosus placet Deo. Secundum, quod homo morosus sive moralis placet hominibus et diligitur ab illis, hoc patet: homo sciens conversari cum hominibus honeste, diligitur ab hominibus, sed homo morigeratus scit conversari, ergo ipse placet. Tercium est, quod memoria eius erit in benedictione, unde patet in vulgari: ecce quam bonus erat homo, sciebat conversari cum hominibus et hoc propter moralitatem suam commemorabantur eum in benedictione. Ergo ista propositio patet declarata, quam nos imitari debemus, ut ista tria in nobis possideamus. Primo ut placeremus hominibus, et hoc per mores, secundo ut possemus Deo placere, tercio ut memoriam in benedictione possemus habere, et hoc totum propter mores. Unde mores sunt duplices, scilicet mali et boni. Boni vocantur virtutes, mali autem vicia, <virtutes> appetantur et vicia <a> <...>giantur. Commendatio morum <...>a sed ad presens sufficit cuilibet a<tend?>enti, utilitas ipsorum bene patet.

Unde circa principium huius libri sunt III^{or} notanda, scilicet que et quot sunt cause, secundo quis tytulus, tercio quod subiectum, quarto cui parti philozophie supponatur. De primo est notandum, quod cause huius libri sunt III^{or}, scilicet causa efficiens, qui est magister Petrus, qui compilavit istum librum et appellavit eum Morale, et non proprio nomine, ne videretur sibi inponi arrogancia. Causa materialis huius sciencie est idem quod subiectum, sed causa materialis libri patet, de quo factus est. Causa formalis est, quomodo factus est iste liber, et est duplex, forma tractatus et forma tractandi. Forma tractatus est morum dispositio, sed forma tractandi est modus agendi et est metricus. Causa finalis est duplex, scilicet finis extra et finis intra. Intra est, ut nos perlegen(1v)tes hunc libellum sciamus ea, que docentur in eo, sed finis extra est, ut cognita ista sciencia morali facilius perveniamus ad alias sciencias.

De secundo est notandum, quis tytulus. Tytulus talis est: Incipit Moralis a magistro Petro compilatus. De tercio est notandum, quod est subiectum huius sciencie. Subiectum est morum adeptio et viciorum remocio. De III° notandum, cui parti philozophie supponatur. Unde tres sunt partes philosophie, scilicet naturalis, sermocinalis et moralis, ut dicitur in Summa pauperum.⁴⁹ Sciencia autem huius libelli supponitur philosophie morali. Unde nota, quod de nullo est tractandum, nisi de moribus, ideo in hoc libro tantum volo declarare mores, litteram autem obmittam ad alios libros gramaticales. Quilibet enim debet ad propositum tendere quantum melius potest et alia obmittere negocia, que pertinent ad alios artifices. Unde quidam rusticus habebat unam arborem, quam decisam vendidit tribus artificibus. Truncum dedit fabro, cortices sutori, flores autem medico, quilibet enim emit, quod ad suum officium pertinebat. Sutor non emit <truncum?> nec f<aber> cortices. Sic est <...>tum, quod per arborem intelligitur sciencia, que est divisa in tres partes. <...> truncum, id est (?) sermocionalem, emit et fecit <...>dem, hoc est: Gramaticus determinat de sermocinali, Doctrinalis de gramatica speculativa, Grecismus de positiva. Per sutorem intelligitur philosophus, qui eciam supponit naturalem, sed medicus, hoc est iste liber moralis, recepit flores, ut faceret unguentum, cum quibus ungeret bene mores. Operarius autem veniens ad medicum debet exercere opera medici et medicinarum, sic in proposito determinabo de moribus et declarabo textum et corrigam. Qui enim vult aliquod unguentum preparare, oportet vasa mundare. Ipse quidem magister Petrus fecerat eum correcte, sed destructus est per diversos scriptores, igitur ne talis vir famosus confundatur in metro, corrigi debet metrum et alia, que sunt dissipata.

Cum nichil utilius humane credo salutí, quam morum no///⁵⁰

(2r) /// hoc – to, potes – můžeš, supple reperire – naléztí, in ethica – v nřavnorekněj (nřawnorzyekney rkp.), posita – položeně, mire – divně.

Protož o stolu nebo o čestě pověděti tbám,

Ideo de mensa vel de via dicere curo,

ó, synáčkové, přijměte smysly pro: et čistým smyslem

filioli, capite sensus animoque puro.⁵¹

§ Raro conviva. Hic auctor ponit primum documentum de mensa dicens, quod si vis ornare mensam tuam, non debes convivare sepe, ne tunc esses mendicus, et non habebis quid in mensa. Et hoc est primum documentum, quod dicitur modestia. Unde Clavista, versus: Omnibus adde modum, modus est pulcherrima virtus.⁵² Qui enim plus expendit, quam habet, illum oportet

⁴⁸ Dilectus ... est] Sir XLV,1

⁴⁹ Pravděpodobně jde o odkaz na dílo *Philosophia pauperum/Summa naturalium*, které moderní bádání připisuje obvykle Albertovi z Orlamünde a které je v rukopisech často označováno jako díla Alberta Velikého s titulem *Summa pauperum*. Srov. „Philosophia dividitur in tres partes, videlicet logicam, ethicam, physicam: sive rationalem, moralem et naturalem“, ALBERTUS 1890, s. 445, jde ale o obecně užívané dělení.

⁵⁰ Cum nichil ... no///] Cum nihil utilius humane credo salutí, quam morum novisse modos et moribus uti; SCHROEDER 1911, č. 1, s. 14.

⁵¹ Toto dvojverší SCHROEDER 1911 neuvádí.

⁵² Omnibus adde ... virtus] WALTHER 1963–1969, č. 20103; WERNER 1912, č. O59, s. 66. Dochováno rovněž v textu *Facetu*: Omnibus adde modum, modus est pulcherrima virtus; quicquid agas, prudenter agas et respice finem; SCHROEDER 1911, č. 175, s. 26.

depauperari. Unde poeta, versus: Qui plus expendit, quam summa lucri rependit, non admiretur, si paupertate gravetur.⁵³ Littera: Tu – ty, conviva.

Supple: tu ty řiedko hoduj vel kvas aby ztrávě brzo sbožie

Raro conviva, ne consumptis cito rebus

v krátkých byl by žebrák i nedostatečen pro: et dnech

in brevibus fias mendicus inopsque diebus.⁵⁴

§ Te tua mensa colat. Hic dat aliud documentum et dicit, <quod de>bes habere satis in tua mensa, ut non discurras per alienas mensas, quia ex hoc oritur maxima confusio et appellabunt te scurram, qui discurret per mensas, ut ligurra quasi canis. Unde poeta: Ut canis lingit, quisquid ad fercula fingit. Littera: Tua mensa – tvój.

Tě tvój stuol čstí tak nepřirovnáš se vel nepřipodobnáš (nepryspodnass rkp.) se těkačkám

Te tua mensa colat, sic non simulabere scurris,

supple quia nebo hanba jest ač těkáš cizie lížeš

dedecus est, si discurrens, aliena ligurris.⁵⁵

§ Dum cibus extat in ore. Hic dat aliud documentum et dicit, quod quando habes panem in ore vel quemcumque cibum, non debes bibere illa hora, ne te contingat vomitum facere, quod pervenires ad magnam confusionem. Littera: Dum – když, cibus – krmě, extat – jest, in tuo ore – v tvých ustech, caveto – varuj se, potare – pítí etc. (2v)

Dum cibus extat in ore tuo, potare caveto,

supple quia nebo v čiesiech smáččeti slušie ne v naplněných ustech

in ciphis offare decet, non in ore repleto.⁵⁶

§ Desipis in cacabum. Hic dat aliud documentum et dicit, quod si tu mordendo panem ponis frustra in scutellam, tunc tu ludis sicut pueri turpes remnatici, et qui bibit super cibum retentum in ore, inhoneste facit, sicut asynus mingit ad aquas. Littera: Desipis – hráš.

Hraš vel nemůdřě činíš do mísy ač kusy okúsané kladeš

Desipis, in cacabum si frustra remorsa retrudis,

smáčie v ústech hlúpý vel sprostný i osel pro: et sčí [v] vodách

offat in ore rudis, asynus quoque mingit in undis.⁵⁷

§ Non panem, quem vis. Hic dat aliud preceptum et dicit, quod si vis panem intingere in scutellam, non debes mordere sed libencius cum cultello cidas, quia rudes solent panem mordere et post quemlibet morsum ponere in scutellam. 2° non debes nasum cum mappa sive cum mensali tergere, nec debes eciam sedens in mensa movere pedes, quia seniores pro malo habent. Littera: Tu – ty, non m<ord>e – nekúsaj.

Ne- chleba kteréhož chceš do mísy pustiti (pusty rkp.) -kúsaj

Non panem, quem vis in discum mittere, morde,

ani ubrusem nos utieraj mokrý tobě hnisem

nec mappa nasum tergas madidum tibi sorde.⁵⁸

§ In propriis rebus. Hic dat aliud preceptum et dicit, quod si vis appellari largus, tunc debes dare tuas res et non alterius. Qui dat alterius res, large lucratur, confusionem dicent sibi, quia sua non sunt, propterea large dat. Leve est alterius cutem cidere, sed suam grave. Unde poeta, versus: Coreo corrigiam longam damus ex alieno.⁵⁹ Littera: Laus est.

[V] vlastním sboží chvála jest ač šcedr vel šcedrým mien jsi vel mien budeš

In propriis rebus laus est si largus habebis⁶⁰ ///

⁵³ Qui plus ... gravetur] WALTHER 1963–1969, č. 24503; WERNER 1912, č. Q109, s. 78 (v obou uvedeno „lucri summa“). Dochováno rovněž v textu *Facetu*: Qui plus expendit, quam lucra (rerum var.) summa rependit, nemo miretur (non ammiratur var.), si paupertate gravetur; SCHROEDER 1911, č. 174, s. 26.

⁵⁴ Raro conviva ... inopsque diebus] Raro conviva, ne consumptis cito rebus in brevibus fias mendicus inopsque diebus; SCHROEDER 1911, č. 108, s. 21.

⁵⁵ Te tua ... ligurris] Te tua mensa colat, sic non simulabere scurris; dedecus est, si discurrens aliena ligurris; SCHROEDER 1911, č. 109, s. 22.

⁵⁶ Dum cibus ... repleto] Dum cibus extat in ore tuo, potare caveto; in cratis (cifs var.) offare decet, non in ore repleto; SCHROEDER 1911, č. 29, s. 16. Nad prvním řádkem latinského textu na nové straně český překlad chybí.

⁵⁷ Desipis ... in undis] Desipis, in cacabum si morsa frustra retrudis; offat in ore rudis, asynus quoque mingit in undis; SCHROEDER 1911, č. 156, s. 25.

⁵⁸ Non panem ... sorde] Non panem, quem vis in discum mittere, morde (sorde var.), nec mappa (nappa var.) tergas nasum madidum tibi sorde; SCHROEDER 1911, č. 30, s. 16.

⁵⁹ Coreo ... ex alieno] Sentenci „Corrigias corio largas damus ex alieno“ a další podobné eviduje v souboru přísloví Serlona z Wiltonu FRIEND 1954, zde č. 18, s. 191–192; také WERNER 1912, č. C112, s. 12.

⁶⁰ In propriis ... habebis] In propriis rebus laus est si largus habebis; dedecus alterius largo res dando mereris; SCHROEDER 1911, č. 32, s. 16.

Příloha 2

Národní knihovna České republiky X F 19, přední předsádka recto (Ir)

Cum – poněvažto, nichil – nic, utilius – užitečnějše, humane saluti – lidskému (lydskyemv rkp.) pokolení, supple ego – já, credo – věřím.⁶¹

Versus: Quam – nežli, novisse – poznati, modos – obyčejě, morum – mravův, et – i, uti – užívati, moribus – mravův.⁶²

Versus: Quod, supple ego Moralis – já tak řečený (rzyeczeny rkp.) mistr Moral, suplebo – naplním, supple hunc librum – tyto knížky, vel documentum – nebo toto učenie, pro meo posse – jakž najvíce mohu, monitu – napomenutím, racionis – rozumu, supple istud documentum – to učenie, quod, supple documentum – kteréžto (kterzysto rkp.) učenie, exequitur – následuje, minus – veliký (sic), docma – naučenie, morosi Katonis – mravného mistra Katona.⁶³

Versus: Ergo – proto, rudes – hlúpi, sicientes – žádajíce, pocula – pitie nebo rozkoši, morum, supple bonorum – dobrých mravův.⁶⁴

Versus: Hic (hinc rkp.), supple libro, supple ipsi rudes, poterint – mohli by, haurire – vážiti, fontem – studnice, točíšto učenie těchto knížek, odorem – vóni, leporis – hlaholu, točíšto řeči.⁶⁵

Versus: Quoque – i, hic (habuit rkp.) ortulus – tato zahrádka, parit – plodí, undique – vežde, flores – květy (kywyety rkp.), facesie – šlechtnosti (slehetnosty rkp.).⁶⁶

Versus: Ex quibus – z kterýchto, indocti – neučení, poterint – mohli by, excerpere – vyčěsti (wyeczessty rkp.), mores – mravy (nrawy rkp.).⁶⁷

Versus: Curo, supple ego – já, curo – dávám, scribere – pisati, tibi – tobě, sensum – smysl (smls rkp.), in binis versibus – ve dvě verši.

Versus: Supple tu – ty, cape – přimi, similes voces – podobné hlasy (podobnye hlasye rkp.), in fine – na konci, puro pectore – čistým srcem.⁶⁸

Versus: Cum – když, nil – nic, absque Deo – bez boha, sit – bylo by, proficui – prospěšno (prozpyezno rkp.), vel – nebo, honoris – ctného (czetneho rkp.).⁶⁹

Versus: Tu – ty, queras – hledaj, primum – nejprvé, Dei regna – božého královstvie, omnibus horis – po všě časy.⁷⁰

Versus: Quique – kterýž (kterzez rkp.), servit – slúží, Deo – bohu, prohibetur (sic) – ujištěn bude, regnare – kralovati, Deo – s bohem.⁷¹

Versus: Et sic – i tak, omne bonum – všě dobré, adicietur – přidáno bude, plenius – plnějše, tibi – tobě.⁷²

⁶¹ Cum nichil ... credo] Cum nihil utilius humanae credo saluti; SCHROEDER 1911, č. 1, s. 14.

⁶² Quam novisse ... moribus] Quam morum novisse modos et moribus uti; SCHROEDER 1911, č. 1, s. 14.

⁶³ Quod ... Katonis] Quod minus exsequitur morosum dogma Catonis, supplebo pro posse meo monitu rationis; SCHROEDER 1911, č. 2, s. 14.

⁶⁴ Erga ... bonorum] Assint ergo rudes sitientes pocula morum; SCHROEDER 1911, č. 3, s. 14.

⁶⁵ Hinc ... leporis] Hic fontem poterunt haurire leporis odorum; SCHROEDER 1911, č. 3, s. 14.

⁶⁶ Quoque ... facesie] Hic quoque cum fructu (facetae var.) parit hortulus undique flores; SCHROEDER 1911, č. 4, s. 14.

⁶⁷ Ex quibus ... mores] Ex quali indocti possunt excerpere mores; SCHROEDER 1911, č. 4, s. 14.

⁶⁸ Tento verš SCHROEDER 1911 neuvádí.

⁶⁹ Cum nihil ... honoris] Cum nihil absque deo sit proficui vel honoris; SCHROEDER 1911, č. 5, s. 14.

⁷⁰ Queras ... omnibus horis] Primum regna dei quaeras et in omnibus horis; SCHROEDER 1911, č. 5, s. 14.

⁷¹ Quique ... Deo] Quique deo servit, regnare deo perhibetur; SCHROEDER 1911, č. 6, s. 14.

⁷² Et sic ... tibi] Et sic omne bonum tibi plenius adicietur; SCHROEDER 1911, č. 6, s. 14, který má v edici pořadí veršů v rámci dvojverší 6 prohozené, uvádí ale i opačné pořadí jako variantu.

Seznam citovaných rukopisů:

Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. Diez. B Sant. 4
Brno, Moravská zemská knihovna, RKP-0048.042
Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha – UB Erfurt, Dep. Erf. CA. 4° 75
Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha – UB Erfurt, Dep. Erf. CA. 4° 287
Lund, Universitetsbiblioteket, Medeltidshandskrift 64
Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, N XVII
Praha, Knihovna Národního muzea, X C 59
Praha, Knihovna Národního muzea, I D a 2/24–27
Praha, Knihovna Národního muzea, I H b 179
Praha, Národní knihovna České republiky, VII C 20
Praha, Národní knihovna České republiky, X F 19
Praha, Národní knihovna České republiky, XI C 4
Praha, Národní knihovna České republiky, Teplá MS. b 19
Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, A 4
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5512

Seznam použité literatury:

- ALBERTUS 1890:** BORGNET, Auguste (ed.). *B. ALBERTI Magni, Ratisbonensis episcopi, ordinis praedicatorum, opera omnia* 5. Paris: L. Vivès, 1890.
- BRIQUET 1923:** BRIQUET, Charles-Moise. *Les Filigranes. Dictionnaire historique des Marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu' en 1600*. Leipzig: K. W. Hiersemann, 1923.
- BROM et al. 2016:** BROM, Vlastimil et al. *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatury I D, I E a I G*. Praha: Národní muzeum, Scriptorium, 2016.
- CANTAVELLA 2013:** CANTAVELLA, Rosanna. *El Facet, una ars amandi medieval. Edició i estudi*. Valencia – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.
- DAÑHELKA 1957:** DAÑHELKA, Jiří. Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém. In: *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 25–35.
- DAÑHELKA 1963:** DAÑHELKA, Jiří. Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století. In: *Výbor z české literatury doby husitské 1*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, s. 31–41.
- DAÑHELKA 1985:** DAÑHELKA, Jiří. Směrnice pro vydávání starších českých textů. *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285–301.
- DOLEŽALOVÁ 2018:** DOLEŽALOVÁ, Lucie. Usquoque tu, Domine, obdormis gravi sopore? A Newly Found Topical Song from Late Medieval Bohemia (Fragment Prague, Library of the National Museum, I K 618). *Mittelalterliches Jahrbuch* 53, 2018, s. 443–460.
- DOLEŽALOVÁ – DRAGOUN 2020:** DOLEŽALOVÁ, Lucie – DRAGOUN, Michal (edd.). *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*. Praha: Scriptorium, 2020.
- DRAGOUN 2011:** DRAGOUN, Michal. *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea. Doplnky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašici a J. Vajse*. Praha: Národní muzeum, Scriptorium, 2011.
- DRAGOUN 2012:** DRAGOUN, Michal. Kokůtkův odkaz. Příspěvek k dějinám knihovny kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni. *Studie o rukopisech* 42, 2012, s. 33–50.
- DRAGOUN 2017:** DRAGOUN, Michal. *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatura I K (dodatky ke sbírkám Adolfa Patera a Čeňka Zírta)*. Praha: Národní muzeum, Scriptorium, 2017.
- DRAGOUN – BOK – CHLENCH – STOLZ 2015:** DRAGOUN, Michal – BOK, Václav – CHLENCH, Kathrin – STOLZ, Michael. Ein neues ‚Parzival‘-Fragment in der Bibliothek des Nationalmuseums Prag (Sammlung Adolf Patera: I H a 144). *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 144, č. 1, 2015, s. 77–90.
- DRAGOUN – MAREK 2012:** DRAGOUN, Michal – MAREK, Jindřich. *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Sbírky Adolfa Patera a Čeňka Zírta*. Praha: Národní muzeum, Scriptorium, 2012.
- FLAJŠHANS 1926:** FLAJŠHANS, Václav. *Klaret a jeho družina. Díl I*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926.
- FRIEND 1954:** FRIEND, Albert C. The Proverbs of Serlo of Wilton. *Mediaeval Studies* 16, 1954, s. 179–218.
- GEBAUER 1896:** GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví I. Skloňování*. Praha: F. Tempský, 1896.
- GEBAUER 1903:** GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský I*. Praha: Česká grafická akc. společnost Unie, 1903.
- GEBAUER 1916:** GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský 2*. Praha: Česká grafická akc. společnost Unie, 1916.
- GLORIEUX 1971:** GLORIEUX, Palémon. *La Faculté des Arts et ses Maîtres au XIIIe siècle*. Paris: J. Vrin, 1971. Études de philosophie médiévale; č. 59.
- HAVEL – KRMÍČKOVÁ 2014:** HAVEL, Dalibor – KRMÍČKOVÁ, Helena. *Paleografická čítanka. Literární texty*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- HOFFMANN 1999:** HOFFMANN, František. *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá = Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae Monasterii Teplensis Ordinis Praemonstratensis I*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 1999.
- HOFFMANNOVÁ – PRAŽÁKOVÁ 2000:** HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha: Libri, 2000.
- JANOUSEK et al. 2004:** JANOUSEK, Jan et al. *Slovník latinských spisovatelů*. 2. přepracované a doplněné vydání. Praha: Leda, 2004.
- MICHÁLEK 1989:** MICHÁLEK, Emanuel. *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia, 1989.
- PATERA 1884:** PATERA, Adolf. Svaté Maříe s nebes chvála. *Časopis Musea Království českého* 58, 1884, s. 511–524.
- PODLAHA 1922:** PODLAHA, Antonín. *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské 2*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1922.
- SCHNELL 1980:** SCHNELL, Rüdiger. Facetus. In: RUH, Kurt et al. (edd.). *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 3. Berlin – New York: De Gruyter, 1980, sl. 700–703.

SCHROEDER 1911: SCHROEDER, Carl. *Der deutsche Facetus*. Berlin: Mayer & Müller, 1911. Palaestra 86. Untersuchungen und Texte aus der deutschen und englischen Philologie.

SCHUM 1887: SCHUM, Wilhelm. *Beschreibendes Verzeichnis der Amplonianischen Handschriften-Sammlung zu Erfurt*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1887.

SILAGIOVÁ – ŠMAHEL 2015: SILAGIOVÁ, Zuzana – ŠMAHEL, František (edd.). *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis – Die ältesten Bücherkataloge der Prager Universität*. Turnhout: Brepols Publishers, 2015. Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis 271, Magistri Iohannis Hus Opera omnia, Tomus XXXVIIB, Supplementum II.

STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968: *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia, 1968.

STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968–2008: *Staročeský slovník 1–26*. Praha: Academia, 1968–2008.

TINGL 1867: TINGL, František Antonín (ed.). *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/I*. Praha: F. A. Tinkl, 1867.

TRUHLÁŘ 1905: TRUHLÁŘ, Josef. *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur I*. Pragae: Regia societas scientiarum Bohemica, 1905.

TRUHLÁŘ 1906: TRUHLÁŘ, Josef. *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur 2*. Pragae: Regia societas scientiarum Bohemica, 1906.

VOLEKOVÁ 2015: VOLEKOVÁ, Kateřina. *Česká lexikografie 15. století*. Praha: Academia, 2015.

VOLEKOVÁ 2018: VOLEKOVÁ, Kateřina. Rukopisné zlomky Bible pernštejnské. *Acta Musei Nationalis Pragae, Historia litterarum* 63, č. 1–2, 2018, s. 45–49.

WALTHER 1959: WALTHER, Hans. *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1959.

WALTHER 1963–1969: WALTHER, Hans. *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963–1969.

WEBER 1958: WEBER [= Kadlec], Jaroslav. Soupis rukopisů Státního archivu v Třeboni. In: WEBER, Jaroslav – TRÍŠKA, Josef – SPUNAR, Pavel. *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Praha: ČSAV, 1958.

WERNER 1912: WERNER, Jakob. *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters, aus Handschriften gesammelt*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1912.

WINTER 1986: WINTER, Ursula. *Die europäischen Handschriften der Bibliothek Diez*. Leipzig: Zentralantiquariat der DDR, 1986.

ZATOČIL 1952: ZATOČIL, Leopold. *Cato a Facetus. Pojednání a texty*. Brno: Masarykova universita, 1952. Spisy Masarykovy university v Brně, Filosofická fakulta = Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas philosophica; č. 48.

Elektronické zdroje:

Alvin. Platform for Digital Collections and Digitized Cultural Heritage [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <http://www.alvin-portal.org>

Briquet Online [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php

Elektronický slovník staré češtiny [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <http://www.handschriftencensus.de>

Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com>

Mittelalterliche Handschriften in Österreich [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.manuscripta.at>

Österreichische Nationalbibliothek [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <https://onb.ac.at>

Piccard Online. Bestand J 340, Wasserzeichensammlung Piccard [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.piccard-online.de>

Wasserzeichen-Informationssystem [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/index.php>

Wasserzeichen des Mittelalters [online]. [Cit. 31. 12. 2019]. Dostupné z: <http://www.wzma.at>

Michal Dragoun

Kettnerova 1939/3
155 00 Praha 5

Kateřina Voleková

Ústav pro jazyk český
oddělení vývoje jazyka
Valentinská 1
116 46 Praha 1